

ROBERT KUBLIKOWSKI

ANTYESENCJALIZM
JAKO ZAŁOŻENIE ANTYDEFINICJONIZMU
KARLA R. POPPERA

Karl R. Popper jest jednym z tych filozofów, którzy zajęli krytyczne stanowisko wobec definicji. Założeniem tej antydefinicjonistycznej postawy jest antyesencjalizm.

Celem artykułu¹ jest wstępnie rekonstruujące, porządkujące przedstawienie zagadnienia, jak Popper pojmował esencjalizm oraz co i dlaczego w nim krytykował.

I. METODOLOGICZNY ESENCJALIZM

Według Poppera (1999b, s. 41-42, 183; 1999a, s. 36-42; 1997a, s. 25 nn.; 1993a, s. 53-56; 1993a, przyp. 27-30 do rozdz. 3, s. 239-240; 1993b, s. 17-29; 1993b, przyp. 26-54 do rozdz. 11, s. 300-315; 1977, s. 347 nn.) na metodologiczny esencjalizm² (szczególnie w wersji Arystotelesowskiej) składają się następujące tezy:

Mgr ROBERT KUBLIKOWSKI – Wydział Filozofii KUL, Katedra Metodologii Nauk, adres do korespondencji: 20-950 Lublin, Al. Raclawickie 14, e-mail: robert.kublikowski@kul.lublin.pl

¹ O ile mi wiadomo, nie istnieje opracowanie Popperowskiego stanowiska wobec definicji. Stąd zasadne jest napisanie tego artykułu, który jest jednak tylko zarysem programu badawczego.

² Oprócz esencjalizmu metodologicznego można wyróżnić także esencjalizm metafizyczny (Popper 1993b, przyp. 38 do rozdz. 11, s. 303).

- a) I s t o t n e w ł a s n o ś c i (tzw. istota czy natura) rzeczy są poznawalne za pomocą i n t u i c j i i n t e l e k t u a l n e j³.
Założeniami tezy (a) są:
- b) Rzeczy mają istotne własności.
- c) Istotne własności rzeczy są poznawalne.
Kolejne tezy esencjalizmu to:
- d) D e f i n i c j e są twierdzeniami o istotnych własnościach rzeczy.
Są to d e f i n i c j e e s e n c j a l i s t y c z n e (łac. *essentia* – istota), jak je nazwał Popper, będące odpowiednikami definicji w rozumieniu Arystotelesa (czyli realnych definicji klasycznych, istotowych, podających najbliższy rodzaj i różnicę gatunkową).
- e) Definicje (esencjalistyczne) jednocześnie ustalają znaczenia słów (tzn. nazw oznaczających istotne własności rzeczy).
- f) Definicje (esencjalistyczne) są z a s a d a m i (tzn. są zdaniami pierwotnymi, czyli takimi, które nie są wyprowadzalne z innych zdań i występują w przesłankach wszystkich dowodów).
Teza (g) jest wnioskiem rzekomo otrzymanym na mocy (a)-(f):
- g) Definicje (esencjalistyczne) są podstawą wszystkich nauk (teorii naukowych).
- h) Źródła wiedzy mogą decydować o prawdziwości twierdzeń o faktach.
- i) Jeżeli źródła wiedzy wyznaczają p r a w d z i w e z n a c z e n i a słów (nazw), to źródła wiedzy mogą określać p r a w d z i w e d e f i n i c j e słów oraz przynajmniej niektóre główne zasady pomocne przy opisie istotnych własności rzeczy i będące podstawą dowodów, a tym samym podstawą wiedzy naukowej, gdzie złożona teza (i) jest okresem warunkowym zbudowanym z tez (j), (k) i (l):
- j) Źródła wiedzy wyznaczają prawdziwe znaczenia słów.
- k) Źródła wiedzy mogą określać prawdziwe definicje słów.
- l) Źródła wiedzy mogą określać przynajmniej niektóre główne zasady pomocne przy opisie istotnych własności rzeczy i będące podstawą dowodów, a tym samym podstawą wiedzy naukowej.
W tezie (l) można wyróżnić następujące tezy:
- m) Źródła wiedzy mogą określać przynajmniej niektóre główne „zasady” pomocne przy opisie istotnych własności rzeczy.

³ Według zwolenników esencjalizmu (np. Arystotelesa) intuicja intelektualna jest to nacechowane oczywistością i pewnością (niepowątpiewalnością), jednoetapowe (bezpośrednie) poznawcze ujęcie tego, że przekonanie *p* jest prawdziwe.

- n) Przynajmniej niektóre główne zasady są pomocne przy opisie istotnych własności rzeczy.
- o) Przynajmniej niektóre główne zasady są podstawą dowodów.
- p) Przynajmniej niektóre główne zasady są podstawą wiedzy naukowej. Następną esencjalistyczna teza (q) jest wnioskiem uzyskanym rzekomo na mocy (h) oraz (i):
- q) Istnieją autorytatywne źródła wiedzy.
Zgodnie ze stanowiskiem esencjalistycznym:
- r) Celem nauki jest osiągnięcie w y j a ś n i e ń o s t a t e c z n y c h, tzn. takich, których z zasady już się nie wyjaśnia i które nie wymagają dalszych wyjaśnień.
- s) W procedurze wyjaśniania ostatecznego stosowane są definicje esencjalistyczne.
Tak rozumiany esencjalizm Popper poddał krytyce.

II. POPPEROWSKI ANTYESENCJALIZM

Powstają pytania, z a c o i d l a c z e g o Popper krytykował esencjalizm, a szczególnie esencjalistyczne założenie definiowania? Czy uważał, że esencjalizm ma błędne założenia lub prowadzi do sprzecznych konsekwencji? Popper (1999b, s. 41-42; 1993b, przyp. 38 do rozdz. 11, s. 303; zob. także 1996a, s. 201-204; 1996b, s. 11 nn.; 1997b, s. 68; 1997c, s. 72-73; 1998, s. 77) sądził, że:

A) Esencjalizm błędnie sugeruje, iż definicje esencjalistyczne⁴ rozwijają wiedzę o faktach.

Poprzez tezę (A) Popper zakwestionował tezy esencjalistyczne, szczególnie (d)-(g), (i) oraz (k). Uznawał natomiast, że:

B) Definicje są konwencjami na mocy decyzji.

W tezach (B)-(E) definicje są rozumiane jako definicje nominalne, zwane przez Poppera nominalistycznymi.

⁴ „Pytania typu «Czym-jest?», «Czym-są?», czyli pytania werbalne lub definicyjne, należy wyeliminować: są to pseudopytania. Nie wszystkie wyglądają w ten sposób, ale uważam, że wszystkie są pseudopytaniami. Pytań takich jak «Czym jest życie?», «Czym jest materia?», «Czym jest umysł?», «Czym jest logika?» nie należy zadawać. [...] powodem po temu jest «antyesencjalizm»” (Popper 1992, s. 394-395).

- C) Decyzje dotyczące definicji (konwencji) mogą zależeć od wiedzy o faktach.
- D) Decyzje dotyczące definicji (konwencji) dostarczają narzędzi, które mogą wpływać na formułowanie teorii naukowych i na rozwój wiedzy.
- E) Definicje (konwencje) nie wyrażają wiedzy o istotnych własnościach rzeczy, gdzie (E) jest negacją (d).
- F) Niektórzy esencjaliści usiłowali ustalić związek między kwestią źródeł wiedzy a problemem jej empirycznej prawdziwości.
- G) Nie ma jednak logicznego związku między kwestią źródeł wiedzy a problemem jej empirycznej prawdziwości.

W esencjalizmie rozróżniane są: uniwersum istotnych własności rzeczy, uniwersum zjawisk obserwowalnych i uniwersum języka opisu lub symbolicznej reprezentacji. Popper skrytykował esencjalistyczne rozróżnienie świata ukrytego za zjawiskami (tzn. świata istotnych własności rzeczy) oraz świata zjawisk (świata potocznego doświadczenia). W związku z tym zakwestionował również esencjalistyczną koncepcję *w y j a ś n i a n i a o s t a t e c z - n e g o* (inaczej esencjalistycznego, metafizycznego, przyczynowego), stosującego kategorię istotnych własności rzeczy (zob. szczególnie tezy (r)-(s)). Taki rodzaj wyjaśniania nie obowiązuje we współcześnie rozumianych naukach empirycznych (przyrodniczych), które posługują się *w y j a ś n i a - n i e m o p i s o w y m*, odwołującym się do praw przyrody i opisu zaobserwowanych regularności (Popper 1999b, s. 187-207, 287-298). W wyjaśnianiu jakiegoś faktu odwoływanie się do kolejnych teorii jest właśnie (lub powinno być) ustawicznym celem praktyki naukowej:

(1) *Celem uczonego jest znajdowanie prawdziwych teorii bądź opisów świata (zwłaszcza regularności, czyli „praw”), zdolnych do wyjaśniania faktów obserwowalnych.* (Znaczy to, że z teorii tych, wraz z pewnymi twierdzeniami dodatkowymi określającymi tak zwane „warunki początkowe”, dedukcyjnie wynikać ma opis owych faktów). Tezy tej zamierzam bronić [...].

(2) *Uczony może osiągnąć sukces i ostatecznie, ponad wszelką rozsądną wątpliwość, ustalić prawdziwość teorii.*

Teza ta wymaga, jak sądzę, poprawek. Maksimum tego, co uczony może osiągnąć, to eliminacja tych teorii, które nie przejdą pomyślnie najsurowszych testów, jakie potrafi on wymyślić. Nigdy jednak nie może być bez reszty pewien, czy jakieś nowe testy (lub ewentualne wyniki dyskusji teoretycznej) nie zmuszą go do modyfikacji, a nawet do odrzucenia akceptowanej teorii. W tym sensie wszystkie teorie są i pozostają na zawsze hipotezami – przypuszczeniami (*doxa*), a nie wiedzą niewątpliwą (*episteme*).

(3) *Najlepsze, rzeczywiście naukowe teorie chwytają istotę (czy też „istotną naturę” rzeczy – rzeczywistość ukrytą poza zjawiskami).* Teorie takie ani nie wymagają dalszych wyjaśnień, ani nie są na nie podatne. Są to *wyjaśnienia definitywne*, a formułowanie ich stanowi ostateczny cel uczonego.

Ta trzecia teza (w powiązaniu z drugą) składa się na pogląd, który nazywam esencjalizmem. Tak jak druga, jest ona moim zdaniem błędna (Popper 1999b, s. 180-181).

Popper nie był jednak skrajnym antyesencjalistą. Nie kwestionował bowiem (a tylko zawieszał swój sąd) prawdziwości czy fałszywości esencjalistycznych tez (b)-(c). Głosił natomiast tezę, że w procesie poszukiwania naukowego wyjaśnienia nie należy zakładać (b) i (c), uzasadniając swoje przekonanie brakiem precyzyjnych kryteriów umożliwiających rozróżnianie, czy jakieś istotne własności rzeczy istnieją i są faktycznie ujmowane w danym poznaniu oraz wyrażane w definicji (Popper 1999b, s. 183-187; 1992, s. 253-255; 1977, s. 347 nn.). Problemem jest, dlaczego – według Poppera – esencjalistyczna „wiara” w istotne własności rzeczy utrudnia generowanie nowych, ciekawych pytań. Posługując się prowizorycznym kontrargumentem, można powiedzieć, że przecież w naukach przyrodniczych, a dokładniej w biologii i chemii, zakłada się istnienie rodzajów naturalnych i na podstawie tego założenia formułowane są ciekawe pytania o przynależność poszczególnych egzemplarzy do danego rodzaju (np. systematyka roślin, zwierząt czy pierwiastków chemicznych).

Można zauważyć podobieństwa pomiędzy stanowiskiem Poppera i esencjalizmem. Popper bowiem również odwoływał się w wyjaśnianiu do innego „świata”. Nie odwoływał się on jednak do jednego, unikalnego „świata” istotnych własności rzeczy, lecz do wielu innych „światów” kolejnych, doskonalszych teorii, które nie mają ostatecznego charakteru. Każda bowiem z tych wyjaśniających teorii naukowych jest tylko zespołem coraz bardziej wyrafinowanych hipotez, przybliżaniem się do prawdziwej teorii („prawdopodobieniem” – ang. *verisimilitude* lub *truthlikeness*). Z drugiej strony, jeśli dobrze rozumiem poglądy Poppera, owo prawdopodobienie jest przybliżaniem się do jakiejś docelowej, chciałoby się powiedzieć: ostatecznej, prawdziwej teorii. Wydaje się zatem, że „świat” tej docelowej prawdziwej teorii ma podobny charakter, jak esencjalistyczny „świat” istotnych własności rzeczy, z tą jednak różnicą, że nakreślony przez Poppera program falsyfikacyjny jest bardziej krytyczny niż stanowisko esencjalizmu. Według falsyfikacjonizmu bowiem wyjaśnianie jest procesem trwającym, być może, w nieskończoność: „Nie ma powodu, by przypuszczać, iż proces ten [tzn. sukcesywnego wyjaśniania – przyp. R. K.] kiedykolwiek się zakończy” (Popper 1977, s. 348).

Popper uwyraźnił swoje krytyczne stanowisko wobec esencjalizmu, nazywając je esencjalizmem zmodyfikowanym lub trzecim poglądem (trzecim w stosunku do esencjalizmu oraz instrumentalizmu):

Ten „trzeci pogląd” modyfikuje esencjalizm w radykalny sposób. Przede wszystkim odrzucam ideę ostatecznego wyjaśniania. Twierdzę, że każde wyjaśnienie może być przedmiotem dalszych wyjaśnień przez teorię lub hipotezę o wyższym stopniu uniwersalności. Nie istnieje wyjaśnienie, które nie potrzebuje dalszych wyjaśnień, ponieważ żadne wyjaśnienie nie może być samowyjaśniającym się opisem istoty jakiegoś rodzaju. [...] odrzucam wszystkie pytania typu „czym jest”, tzn. pytania o to, czym jest jakaś rzecz, jaka jest jej istota lub jej prawdziwa natura. Musimy porzucić pogląd charakterystyczny dla esencjalistów, że w każdej pojedynczej rzeczy tkwi istota, inherentna natura lub zasada [...], która z konieczności powoduje, że rzecz ta jest tym, czym jest, i że zachowuje się tak, jak to istotnie czyni. [...] Musimy odrzucić pogląd [...], że można odwoływać się do istotnych wewnętrznych własności każdej pojedynczej rzeczy, w celu wyjaśniania zachowania tej rzeczy (Popper 1992, s. 253-254).

Popper zarzucał esencjalizmowi, że akceptacja koncepcji wyjaśniania ostatecznego (esencjalistycznego) łączy się z przyjęciem założenia, iż intuicja intelektualna pełni funkcję uzasadniania przekonań (dotyczących istotnych własności rzeczy, zob. teza (a)). Popper uznawał natomiast jedynie funkcję heuristiczną intuicji intelektualnej, polegającą na tym, że intuicja przyczynia się do uzyskiwania interesujących hipotez naukowych:

Intuicja intelektualna i wyobrażenia są nader ważne, ale nie są wiarygodne. Są niezbędne jako główne źródła teorii, te jednak i tak są w swej większości fałszywe. Najważniejsza rola obserwacji i rozumowania, a nawet intuicji i wyobraźni, polega na tym, iż pomagają w krytycznej analizie zuchwałych przypuszczeń, za pośrednictwem których próbujemy przeniknąć to, co nieznanne (Popper 1999b, s. 54; zob. także s. 262 nn.).

Popper był krytyczny wobec poglądu, że jakieś przekonanie p jest prawdziwe i uzasadnione, ponieważ ktoś (powiedzmy, S) jest przekonany, że p zachodzi. Fakt, że S jest przekonany (wierzy), iż p , nie uzasadnia prawdziwości przekonania p . Z faktu, że S ma przekonanie, iż p , wynika tylko tyle, że S ma przekonanie, iż p (tzn. S przeżywa dany stan mentalny, S przyjmuje jakąś postawę propozycjonalną itp.). Wiele razy doświadczamy sytuacji, w których przeżywamy jakieś przekonanie (jako oczywiste i pewne), później jednak okazuje się ono mylne. Stąd intuicja intelektualna nie pełni funkcji uzasadniania przekonań i w związku z tym oparte na niej wyjaśnianie ostateczne (esencjalistyczne) jest bezpodstawne.

Popper zatem krytykował esencjalizm za preferowanie w nauce wyjaśniania ostatecznego (wykorzystującego kategorię istotnych własności rzeczy) oraz za

założenie, że intuicja intelektualna pełni funkcję uzasadniania przekonań. Według Poppera, od esencjalistycznej koncepcji wyjaśniania wartościowszy jest program falsyfikacjonizmu (zob. Chmielewski 2003, s. 62 nn.), jako poprawniejszy logicznie i lepiej oddający rzeczywistą praktykę naukową⁵.

BIBLIOGRAFIA

- Chmielewski A. (2003), *Filozofia Poppera. Analiza krytyczna*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Popper K. R. (1977), *Logika odkrycia naukowego*, przeł. U. Niklas, Warszawa: PWN 2002².
- Popper K. R. (1992), *Wiedza obiektywna. Ewolucyjna teoria epistemologiczna*, przeł. A. Chmielewski, Warszawa: PWN.
- Popper K. R. (1993a), *Spółeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. I, przeł. H. Krahelska, opr. A. Chmielewski, Warszawa: PWN.
- Popper K. R. (1993b), *Spółeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, t. II, przeł. H. Krahelska, opr. A. Chmielewski, Warszawa: PWN.
- Popper K. R. (1996a), *Wszechświat otwarty. Argumentacja na rzecz indeterminizmu*, przeł. A. Chmielewski, Kraków: Znak.
- Popper K. R. (1996b), *Świat skłonności*, przeł. A. Chmielewski, Kraków: Znak.
- Popper K. R. (1997a), *Nieustanne poszukiwania. Autobiografia intelektualna*, przeł. A. Chmielewski, Kraków: Znak.
- Popper K. R. (1997b), *W poszukiwaniu lepszego świata*, przeł. A. Malinowski, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Popper K. R. (1997c), *Mit schematu pojęciowego. W obronie nauki i racjonalności*, przeł. B. Chwedeńczuk, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Popper K. R. (1998), *Wiedza a zagadnienie ciała i umysłu. W obronie interakcji*, przeł. T. Baszniak, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Popper K. R. (1999a), *Nędza historycyzmu*, przeł. S. Amsterdamski, Warszawa: PWN.
- Popper K. R. (1999b), *Droga do wiedzy. Domysły i refutacje*, przeł. S. Amsterdamski, Warszawa: PWN.

⁵ Jestem wdzięczny za krytyczne uwagi i korekty uczynione przez profesorów Andrzeja Bronka (KUL) i Leona Koję (UMCS). Jednakże sam odpowiadam za obecną wersję artykułu.

ANTI-ESSENTIALISM
AS THE PRESUPPOSITION OF KARL R. POPPER'S ANTIDEFINITIONISM

S u m m a r y

The paper aims at reconstructing Karl R. Popper's critical standpoint with regard to essentialism, as antiessentialism is the main presupposition of his antidefinitionism. Popper criticised essentialism for claiming that it is justified to apply the concept of things' essential properties within the procedure of scientific explanation. He argued that the essentialists' "faith in essence" is not scientific because of the lack of a criterion which would allow us to tell whether a certain definition grasps the essential properties of a given object. He doubted also that it is justified to apply the concept of intellectual intuition to the procedure of scientific explanation. Popper claimed that falsificationism gives a better concept of explanation, than that motivated by essentialism. He was convinced that falsificationism is logically more correct and more appropriately describes the real practice of scientists.

Summarized by Robert Kublikowski

Słowa kluczowe: antyesencjalizm, esencjalizm, antydefinicjonizm, definicja.

Key words: antiessentialism, essentialism, antidefinitionism, definition.